

گفت و گو با عبدالنبی قیّم

فرهنگ معاصر عربی - فارسی که حاصل چهارده سال مطالعه و تلاش عبدالنبی قیّم است به تازگی به همت انتشارات فرهنگ معاصر در اختیار علاقه‌مندان و محققان قرار گرفته است. این فرهنگ ضمن اینکه دربرگیرنده لغات قدیمی عربی است، فاقد لغات مهجور و متروک بوده، و بیش از هر چیز دربرگیرنده مدخل‌های جدید، معانی جدید، و لغات و اصطلاحات علمی روز و شامل پنجاه هزار مدخل است. درباره ویژگی‌های این فرهنگ، گفت و گویی با عبدالنبی قیّم انجام داده‌ایم که از نظر خوانندگان محترم می‌گذرد.

□ آقای قیّم چه عواملی باعث شد که شما تألیف فرهنگ لغت عربی - فارسی را آغاز کنید؟

■ از اواسط دهه پنجاه با مطالعه کتب و مقالات مختلف عربی به لغات فراوانی برخورد می‌کردم که در فرهنگ لغتهای آن دوره اثری از آنها نبود. هرچه مطالعات عربی من بیشتر می‌شد به این نقیصه یعنی فقدان یک فرهنگ لغت با واژگان امروزی بیشتر پی می‌بردم. پس از آن و به ویژه در اوایل دهه شصت مطالعه و بررسی من بیشتر روی فرهنگ لغت عربی - عربی، عربی - فارسی و عربی - انگلیسی متمرکز شد. پس از هشت سال مطالعه و بررسی این فرهنگها و شیوه فرهنگ‌نگاری عربی - فارسی در کشور به این نتیجه رسیدم که باید تحولی در زمینه فرهنگ‌نویسی عربی - فارسی ایجاد کرد تا فرهنگ لغت عربی - فارسی از آن حالت کهنه و شیوه‌های قدیمی خارج شود و با استفاده از علمی‌ترین و جدیدترین شیوه‌های فرهنگ‌نویسی، فرهنگ لغت نوین و جدیدی تألیف کرد.

از طرفی دیگر به رغم اینکه زبان عربی زبان دین ما ایرانیان است و با وجودی که بسیاری از منابع تاریخ و فرهنگ ایران به مثابه میراث

فرهنگی ما، یا مستقیماً به زبان عربی است یا به عربی برگردانده شده است و به رغم روابط تاریخی و فرهنگی مشترک ما با جهان عرب که ریشه در تاریخ دارد، معهذاً در مقام مقایسه با زبان انگلیسی در زمینه فرهنگ لغت عربی - فارسی کار بسیار ناچیزی صورت گرفته است. هر چند بعد از انقلاب دو یا سه کتاب فرهنگ لغت عربی - فارسی به بازار عرضه شد و تا حدودی خلأ نبود فرهنگ لغت را مرتفع ساخت، اما با وجود این نیاز جامعه ما بیش از اینها بوده است.

همچنین ما مردم خوزستان به دلیل زبان مادری خویش، آشنایی و درک بهتری از معانی و مفاهیم واژگان عربی داریم و با عنایت به کاربرد روزمره هر دو زبان عربی و فارسی و به ویژه زبان نوشتاری فارسی می‌توانیم نقش مؤثرتری در برابری و گزینش معادلهای فارسی ایفا کنیم.

به هر حال با وجود سختیها و مشکلات کار، چهارچوب اصلی و رئوس کلی کتاب را تحت دو محور عمده و اساسی طرح‌ریزی کردم. محور اول تدوین فرهنگ لغتی است که هم از نظر شکل، یعنی نحوه تنظیم و نگارش و هم از نظر محتوایی از نظر لغات و مدخلها، فرهنگ لغت روز باشد. محور دوم این بود که فرهنگ لغت برای همه هموطنان قابل استفاده باشد. به عبارت دیگر استفاده از آن بدون داشتن سواد عربی و فقط با سواد خواندن و نوشتن فارسی امکان‌پذیر باشد.

□ از سخنان شما چنین استنباط می‌شود که فرهنگ لغت عربی - فارسی شما دارای ویژگیهای خاصی است، ممکن است در این خصوص بیشتر توضیح دهید؟

■ با عنایت به دو محور اصلی طرح کتاب و در جریان تألیف آن، فرهنگ لغت دارای میزها و ویژگیهای خاصی شد. اولین ویژگی این فرهنگ، ترتیب الفبایی آن است. در این کتاب همانند همه کتب

گفتنی است همه فرهنگهای عربی - انگلیسی، عربی - فرانسه، عربی - روسی و نیز آنهایی که توسط فرهنگ‌نویسان عرب تألیف شده و یا توسط سایرین نوشته شده‌اند همگی در زبان مقصد، مصدر آن زبان را به عنوان معادل فعل قرار داده‌اند. به عنوان مثال در فرهنگهای عربی - انگلیسی «دَهَبَ» را «to go» یعنی «رفتن» معادل یابی کرده‌اند و هیچگاه از «went» به معنی «او رفت» استفاده نکرده‌اند.

سومین ویژگی این کتاب که در ارتباط تنگاتنگ با ویژگی فوق است، برابریابی مصدرها است. در فرهنگهای عربی - فارسی موجود به هنگام بیان معانی مصدرهای عربی همانند مصدر فارسی عمل شده و معادل فارسی آن را به «دن» و «تن» ختم کرده‌اند. حال آنکه برای بیان معادل مصدر عربی در زبان فارسی می‌بایست همان معنی و سیاق دستوری عربی را مدنظر داشت. از این رو نمی‌توان مصدرها را که در عربی به عنوان اسم هستند، در فارسی به صورت مصدر فارسی برابریابی کرد و به «دن» و «تن» ختم کرد. لذا در این فرهنگ سعی شده است معادل مصدرها به صورت اسم باشد، مانند: مُعَاشرَة؛ همنشینی، نشست و برخاست.

چهارمین ویژگی این فرهنگ حذف مصدرهای همراه فعل است. با اعتقاد به اصل هرچه فارسی‌تر کردن فرهنگ لغت از ذکر مصدرهای همراه فعل احتراز شده و به هنگام ضبط مدخل فقط فعل و معانی آن در این کتاب ضبط شده است. به عنوان مثال در فعل دَهَبَ، مصدرهای دَهَابًا، دُهُوبًا، مَدَهَبًا ذکر نشده‌اند. بدیهی است مصدرهایی که در زبان عربی کاربرد داشته و به صورت روزمره از آنها استفاده می‌شود در جایگاه خاص خود به عنوان اسم ضبط شده و برای آنها معادل یابی شده است، مانند: «دَهَابًا؛ (عمل) رفتن»؛ «آبَابًا و دَهَابًا؛ رفت و برگشت، آمد و رفت».

ویژگی دیگر برابریابی مدخلهاست. از آنجایی که ارائه تعریف و

فرهنگ لغت فارسی و انگلیسی، مدخله‌ها نه بر اساس ریشه، بلکه به ترتیب حروف الفبا ردیف شده‌اند. طبیعی است ترتیب مزبور، استفاده از فرهنگ را آسان‌تر کرده و مطابق طبع خوانندگان فارسی زبان است. مضافاً اینکه در روش قبلی - یعنی ترتیب مدخله‌ها بر اساس ریشه - امکان اشتباه و عدم دست‌یابی به ریشه مدخله‌ها برای برخی خوانندگان وجود دارد. به همین دلیل استفاده‌کننده از فرهنگ برای یافتن واژه «استکبار» نیازی به یافتن ریشه آن یعنی «کبر» و مراجعه به حرف «ک» ندارد، بلکه با مراجعه به حرف «الف» معادل فارسی آن را خواهد دید.

دومین ویژگی این فرهنگ که درحقیقت مهم‌ترین و اصلی‌ترین ویژگی آن است بیان مصدری فعلهاست. از آنجایی که در زبان عربی مصدر اصل اشتقاق است و کلمات دیگر از آن مشتق می‌شوند لذا در کتب فرهنگ لغت عربی از مصدر برای بیان حدوث فعلی یا پدید آمدن حالتی استفاده نمی‌شود، به همین دلیل آنها برای این منظور از صیغه سوم شخص مفرد ماضی استفاده می‌کنند و آن را برای تمام حالتها قابل تعمیم می‌دانند. به عنوان مثال دَهَابًا، دُهُوبًا، مَدَهَبًا هر سه مصدرهای دَهَبَ هستند که نمی‌توانند بیانگر حدوث فعلی یا پدید آمدن حالتی باشند. از این رو برای این منظور از فعل سوم شخص مفرد ماضی یعنی دَهَبَ استفاده می‌شود. مترجمین و مؤلفین فرهنگهای عربی - فارسی نیز در بیان معادل فارسی عیناً همان فعل سوم شخص مفرد ماضی را ترجمه می‌کنند و چنین معادل‌یابی می‌کنند «کَتَبَ؛ او (مرد) نوشت؛ دَهَبَ؛ او (مرد) رفت» در صورتی که با عنایت به شمول معنی این مدخل برای همه حالتها (اول شخص و دوم شخص و سوم شخص مفرد و جمع) و در تمامی زمانها اصولی‌تر آن است که معادل فارسی آن را به صورت مصدر بیان کنیم و چنین بنویسیم «کَتَبَ؛ نوشتن؛ دَهَبَ؛ رفتن».

ترجمه معنی مدخلها در فرهنگهای دوزبانه روش درستی نبوده و نیاز خواننده را مرتفع نمی‌سازد، لذا در این فرهنگ لغت سعی شده تعاریف حذف شوند و در قبال هر مدخل معادل آن بیاید. هرچند به دلیل گستردگی و غنای زبان عربی و وجود نامها و اصطلاحات خاص برای حالتها و کردارهای متفاوت و فقدان معادل برای همه آنها در زبان فارسی، در مواردی نیز ناگزیر از ارائه تعریف بوده‌ام.

از این رو در این فرهنگ به جای جمله «سگ و جز آن از تشنگی یا ماندگی زبانش را از دهان بیرون آورد» معادل آن یعنی «سگ و غیره له له زدن»، یا به جای جمله «به سخن افزود بی آنکه دروغ گفته باشد» که ترجمه تعریف عربی آن است - معادل فارسی آن را که همان «آب و تاب دادن، شاخ و برگ دادن» است، آورده‌ام.

ششمین ویژگی این کتاب بیان فارسی مفعول و فاعل است که در راستای هرچه فارسی‌تر کردن فرهنگ لغت و قابل استفاده بودن آن برای همگان انجام یافته است. در این فرهنگ از ذکر عربی مفعول یا فاعل احتراز گردیده و به جای آن از مفعول یا فاعل فارسی، آنهم در پراکنش استفاده شده است. مثلاً به جای «ضرب العدو یقتل» مدافعه: دشمن را با گلوله‌های توپ گلوله باران کرد» چنین آمده است: «(دشمن را با توپ) بمباران کردن، گلوله باران کردن».

این شیوه ضمن اینکه باعث ایجاز گردیده، فرهنگ لغت را فارسی‌تر کرده، صرفه‌جویی در وقت و جلوگیری از افزایش حجم کتاب را نیز شامل شده است.

□ آقای قیّم، علاوه بر این ویژگیهای اصلی، در این فرهنگ به چه نکات دیگری اشاره شده است؟

■ به منظور سهولت قرائت و همچنین رعایت ایجاز در این فرهنگ «ال» معرفی که در عربی بر سر اسم می‌آید از تمامی اسمها حذف گردیده است. در موارد بسیار معدودی که اسم بدون «ال» مصطلح نبوده و یا اینکه بدون آن معنی مدخل عوض می‌شده مدخل با «ال» معرفی ضبط شده است.

علاوه بر این در این کتاب همانند تمامی فرهنگهای فارسی و انگلیسی مقوله‌های دستوری مشخص شده‌اند و از آنجایی که در زبان عربی کلمه یا اسم است یا فعل یا حرف، در این کتاب نیز سه گروه اصلی مشخص شده‌اند. ضمن اینکه لازم یا متعدی یا مجهول بودن فعل ذکر گردیده است.

نکته دیگر ذکر ریشه مدخلها است. از آنجایی که در این کتاب مدخلها به ترتیب الفبایی ردیف شده‌اند به منظور اجتناب از هرگونه ابهام، سعی شده است ریشه هر مدخل به همراه آن آورده شود.

مهمیزه دیگر ضبط اصطلاحات علمی است. امروزه همگام با تحولات و پیشرفتهای علمی اصطلاحات فراوانی در زبانهای زنده دنیا رواج یافته، روز به روز بر میزان استفاده از آنها افزوده می‌شود. زبان عربی نیز به دلیل ظرفیت بالای واژه‌سازی توانسته است خود را با این تغییرات همگام سازد. از این رو در زبان عربی برای اصطلاحات علمی و حتی اصطلاحات ورزشی معادل‌های خوبی یافته‌اند. به دلیل عدم ضبط اصطلاحات مزبور در فرهنگهای عربی - عربی، اصطلاحات مزبور در فرهنگهای عربی - فارسی درج نگردیده‌اند.

در این فرهنگ لغت اصطلاحات علمی که جنبه عمومی دارند ضبط شده‌اند. همچنین عبارات اصطلاحی نیز آمده است، زیرا در زبان عربی همانند زبان انگلیسی عبارات اصطلاحی فراوانی وجود دارد که جنبه عمومی داشته، در نوشتار و گفتار متداول هستند. در این کتاب ضمن ذکر این عبارات سعی شده است اگر عبارت مزبور در فارسی معادلی داشته باشد، معادل فارسی آن نیز ذکر شود. مانند: «بین

تارة وأخرى؛ هراز گاهی، گاه گاهی، گاهی».

آخرین ویژگی این کتاب ضبط مدخلهای عامیانه است. با عنایت به اصل جامعیت و کامل بودن فرهنگ لغت، مدخلها و اصطلاحات عامیانه که در زبان عربی جنبه گفتاری دارند در این فرهنگ درج شده‌اند.

□ تألیف فرهنگ را از چه زمانی آغاز کردید و بعد از چند سال آن را به پایان رساندید؟

■ شروع کار من از اسفندماه ۶۹ بوده و در تیرماه ۷۵ کتابت اولیه آن را به پایان رساندم. برنامه کار من به صورت شبانه‌روزی، مستمر و بدون وقفه و به طور متوسط هشت یا نه ساعت کار در روز بوده است. در خلال این مدت با وصول کتاب جدید و یا استفاده از آخرین معیارها و استانداردهای فرهنگ‌نویسی دوره جدیدی از بحث و تبادل نظر فراروی بنده قرار می‌گرفت که در نهایت منجر به تغییر چهارچوب کار و ایجاد دگرگونیهای اساسی در فرهنگ لغت می‌شد. علاوه بر این در چهار مرحله مطابقت متن اصلی با نمونه‌های چاپی، یکبار از آبان ۷۷ تا دیماه ۷۸ (بالغ بر چهارده ماه) و بار دوم مطابقت نسخه‌های چاپی سری دوم، از اول سال ۷۹ به مدت هفت ماه، بار سوم از آذرماه ۷۹ تا اردیبهشت ۸۰ به مدت شش ماه و آخرین بار هم که به عنوان بازنگری نهایی تلقی گردید از تیرماه تا اواسط مهر ۸۰ طول کشیده است. یعنی علاوه بر پنج سال و نیم اولیه، به مدت ۳۱ ماه نیز صرف مطابقت و بازنگری شد که جمعاً هشت سال کار مفید است. به طور کلی نزدیک به یازده سال درگیر کار تألیف این کتاب بودم.

□ از چه منابع و کتابهایی در تألیف فرهنگ لغت خویش استفاده کرده‌اید؟

■ منبای کار من چاپ سوم فرهنگ لغت المنجد الایجدی بوده که در فوریه ۱۹۸۲ توسط انتشارات دارالمشرق چاپ و منتشر شده است. اما من هیچگاه به صورت مکانیکی از این کتاب استفاده نکردم. برخی مدخلهای مهجور آن را در کتاب خود نیآوردم، گاهی نیز اگر مدخلی فاقد معانی جدید بوده و فقط معانی قدیمی را دربر می‌گرفته معانی جدید را که امروزه کاربرد فراوانی دارند به آن معانی افزوده‌ام. گاهی نیز برخی مدخلها را از کتاب دیگر به آن افزوده‌ام. در این خصوص از چاپ پنجم فرهنگ لغت عربی - انگلیسی المورد تألیف دکتر روحی البعلبکی که در سال ۱۹۹۳ توسط انتشارات دارالعلم للمللین چاپ و منتشر شده استفاده کرده‌ام. به عبارت دیگر فرهنگ لغت مزبور تلفیقی از دو فرهنگ لغت فوق‌الذکر است، اما به تناوب از فرهنگ المنجد تألیف لویس معلوف، فرهنگ لاروس تألیف دکتر خلیل جرّ، مجمع اللغات تألیف دکتر جروان سابق، قاموس الیاس المعصری تألیف دکتر الیاس أنطوان الیاس و فرهنگ لغت عربی - انگلیسی هانس ور نیز سود برده‌ام.

□ این فرهنگ شامل چند مدخل است؟

■ با حساب اجمالی و به تقریب، تعداد مدخلهای فرهنگ لغت بیش از پنجاه هزار مدخل است.

□ فرهنگ لغت شما از نظر شکل و نحوه فرهنگ‌نویسی تفاوت‌های آشکاری با سایر فرهنگها دارد، چه عواملی را در ایجاد این تغییر و تحول مؤثر می‌دانید؟

■ همان‌طور که قبلاً ذکر شد نخستین و اصلی‌ترین عامل، میل و رغبت من در تألیف و تنظیم فرهنگ لغت جدید بود. این میل و رغبت نیز پس از چندین سال مطالعه و پژوهش فرهنگهای مختلف مرا به این نتیجه رهنمون ساخت که می‌توان فرهنگ لغتی مطابق با استانداردهای جهانی فرهنگ‌نویسی تألیف کرد که هم حاوی لغات

جدید باشد و هم فارسی‌تر از سایر فرهنگهای عربی - فارسی باشد. اما در این راه طولانی آشنایی با دکتر محمد رضا باطنی و استفاده از تجربیات و دانش وافر ایشان نقش بسیار مهمی در تدوین چهارچوب اصلی و رئوس کلی کار داشته است. در همین جالازم است از روحیه علمی، همت والا، و دلسوزی ایشان که به همراه دانش زبان‌شناسی در تمامی مراحل یار و یاور بنده بودند کمال تشکر و قدردانی را بنمایم. همچنین آقای بهاء‌الدین خرمشاهی در جزیان تألیف فرهنگ لغت اینجانب قرار دارد و از کم و کیف آن باخبر است. ایشان نیز یکی از علاقه‌مندان و از جمله افراد دلسوز این کتاب هستند.

□ در چند سال اخیر، در آثار مکتوب و مطبوعاتی ما، اصطلاحات و واژه‌های جدیدی به کار برده شده، چقدر در تألیف این فرهنگ به این بعد توجه شده است؟ و از جهت کاربرد اصطلاحات سیاسی، ادبی، علمی (به معنی خاص آن)، کدام یک از این ابعاد که ذکر شد، وجه غالب را دارد؟

عربی - فارسی باشیم. منظور من این است که آیا واژه‌های کهنه و مهجوری که در فرهنگهای عربی - فارسی به کار رفته، در این فرهنگ کنار گذاشته شده است؟

■ زبان عربی یکی از زبانهای زنده دنیا است و به دلیل قابلیت بالای واژه‌سازی این زبان، برای بسیاری از اصطلاحات خارجی معادل‌های خوبی یافته‌اند. علاوه بر این آنها خود را با تحولات و تغییرات علمی و تکنولوژیکی همگام ساخته‌اند و لغات و مدخل‌های جدیدی درست کرده‌اند. اما فرهنگ‌نگاری عربی - فارسی نزد ما با چند فاز تأخیر انجام گرفته، گویی زبان عربی زبان سده‌های گذشته است. به همین دلیل مطالعه و استفاده از فرهنگ لغت عربی - فارسی نه تنها نیاز دانش پژوهان را برطرف نمی‌کند، بلکه به دلیل شیوه تنظیم و شکل نگارش آن خسته‌کننده و ملال‌آور نیز بود.

در این کتاب سعی شده است واژه‌های کهنه و مهجور که مدت‌هاست عمر آنها به سر آمده از فرهنگ لغت حذف شوند و به جای آنها واژه‌های جدید و اصطلاحات امروزی جایگزین شود. البته این بدین مفهوم نیست که فرهنگ لغت مزبور فاقد لغات قدیمی است، چون می‌دانید میان لغات قدیمی و لغات مهجور تفاوت‌های آشکاری وجود دارد. این فرهنگ، فرهنگ لغت امروز است و ضمن لغات جدید حاوی لغات قدیمی نیز هست، اما فاقد لغات مهجور است.

□ ترجمه عربی - فارسی و بالعکس در ایران تا حدودی نسبت به دیگر زبانها راکد و غیر پویاست. شما نقش فرهنگ عربی - فارسی را در جهت فعال کردن این امر چقدر مؤثر می‌دانید؟ منظور این است که آیا به روز و پویا نبودن فرهنگهای عربی و فارسی در این زمینه نقشی دارند یا نه؟

■ عدم پویایی و راکد بودن ترجمه از عربی به فارسی و یا از فارسی به عربی یکی از عوامل اصلی تألیف فرهنگ لغت بوده است. همان‌گونه که قبلاً اشاره کردم از یک طرف بسیاری از منابع تاریخ و فرهنگ ما به زبان عربی است و از طرف دیگر امروزه در جهان عرب نویسندگان و متفکران بزرگی وجود دارند که آثار آنها به زبانهای زنده دنیا ترجمه شده است. برخی مانند نجیب محفوظ جایزه نوبل گرفته‌اند، برخی مانند پروفیسور محمد آرکون، پروفیسور برهان غلیون، دکتر حسن حنفی، محمد عابد جابری و ... را غرب بهتر از ما می‌شناسد. حال آنکه آثار آنها هم به علت تشابه تاریخی جامعه ما با جوامع عربی و هم به علت روابط دیرینه تاریخی و فرهنگی ما با آنها، برای ما ایرانیان قابل درک‌تر بوده و زمینه‌های کاربردی بیشتری دارند. اما ما از این آثار تقریباً بی‌خبریم و مقدار کار انجام شده واقعاً ناچیز است. از طرفی دیگر به رغم روابط دیرینه تاریخی و فرهنگی ما با جهان عرب و به رغم فرهنگ غنی ما ایرانیان و وجود آثار ارزشمندی در زمینه هنر و ادبیات به زبان فارسی، معهداً جهان عرب از این فرهنگ و آثار مکتوب آن بی‌خبر است. به اعتقاد من یکی از عوامل اصلی این رکود و عدم پویایی ترجمه از عربی به فارسی و یا بالعکس به دلیل نبود فرهنگ لغت امروزی و معاصر است.

□ آیا فرهنگ شما ضمیمه اعلام هم دارد؟

■ در پاسخ به این سؤال باید بگویم که این فرهنگ شامل یک ضمیمه است که در آن نامهای جغرافیایی عربی و معادل فارسی آنها آمده است و چون نام عربی برخی شخصیت‌های علمی و سیاسی و فرهنگی غرب با نام آنها در زبان فارسی مغایرت‌هایی دارد، لذا نام عربی این افراد به همراه معادل فارسی آنها، تخصص و سال تولد و وفاتشان ذکر شده است. عدم درج نامهای فارسی و عربی در این ضمیمه به دلیل یکسان بودن نام آنها در هر دو زبان عربی و فارسی است.

■ فرهنگ لغت مورد نظر فرهنگ عربی - فارسی است، یعنی زبان مبدأ زبان عربی است و در قبال اصطلاحات و واژه‌های عربی معادل فارسی آن ذکر شده است. به همین دلیل آن دسته از اصطلاحات و واژه‌هایی که جنبه عمومی داشته و در همه زبانها متداول است در این فرهنگ نیز آمده است. اما اصطلاحات فارسی که خاص جامعه ما هستند در این فرهنگ لغت وجود ندارند. چنین اصطلاحاتی باید در فرهنگ لغت فارسی - عربی آورده شوند.

اما در خصوص قسمت دوم سؤال شما باید بگویم که در این فرهنگ لغت، اصطلاحات علمی اعم از علوم انسانی، علوم پزشکی و سایر علوم و همچنین اصطلاحات فنی و ادبی که جنبه عام دارند ذکر شده‌اند. بدیهی است اصطلاحات تخصصی را که خاص رشته‌ای از علوم هستند می‌بایست در فرهنگ تخصصی آن رشته جست و جو کرد.

□ آیا در این اثر می‌توانیم شاهد یک تحول در امر فرهنگ‌نویسی